

FIGYELŐ

XVI—XVII. századi olvasmánykultúránk. (Régi magyarországi könyvjegyzékek összegyűjtése, nyilván-tartása és publikálása.) A József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén és az egyetem Központi Könyvtárában 1979 óta folyik könyvtártörténeti kutatómunka Keserű Bálint professzor irányításával.¹ A témát kutatási szakaszában a Művelődési Minisztérium Tudományszervezési és Informatikai Intézete támogatja. Az elkészült kötetnek kiadását az egyetem és a Kulturális és Történeti Emlékeink Feltárása, Nyilvántartása és Kiadása kutatási főirány teszi lehetővé. Munkánk most induló szakaszában (az összegyűjtött forrásanyag számítógépes feldolgozása) a JATE Kalmár László Kibernetikai Laboratórium segítségével alapozhatunk.

Kutatómunkánk tehát olyan szakaszához érkezett el, amikor talán nem felesleges az eredmények nyilvános összegzése, további terveink bemutatása.² E közlemény műfaja ennek megfelelően: *kutatási beszámoló és előzetes jelentés.*

Munkánk célja, tartalma. Célunk egy olyan adatbázis létrehozása, melynek segítségével dokumentálható, hogy mit olvastak Magyarországon a XVI—XVII. században. Ha ez az adatbázis létrejön, akkor használható lesz egyes tájegységek, társadalmi rétegek, vallási csoportok, etnikumok olvasmányanyagának jellemzésére; végső soron pedig — a ma is meglévő könyvek számbavétele, a külföldi és hazai iskolázás története, a korabeli szövegek idézetei vizsgálata mellett — fontos forrás lesz az európai szellemi áramlatok hazai recepciójának kutatásához, más országok kutatói számára pedig szeretnénk jellemezhetővé tenni saját nemzeti nagyjaink gondolatainak kultúránkra gyakorolt hatását.

E cél érdekében munkánk elsősorban a magángyűjtemények feltárására irányul, s arra, hogy ennek forrásanyagát közreadjuk. Az intézményi — tehát az iskolai, a plébániai és a rendházi — könyvtárak hasonló feltárását önálló kutatási pályázat keretében szeretnénk megvalósítani. Természetesen nem mentünk el adatrögzítés nélkül eddig sem az elének került jegyzékek mellett. Az intézményi gyűjtemények forrásait a most bemutatandó pályázat keretében csak akkor adjuk ki, ha egy magánkönyvtár jegyzéke egyben az intézményé is (pl. a Rákóczi-könyvtár, vagy a kollégiumokra hagyott könyvek végrendeletekben, matrikulákban fennmaradt emlékei).

¹ A munkacsoport volt és jelenlegi tagjai: Farkas Gábor, Gácsai Hedwig, Németh Noémi, Gerhát Krisztina, Katona Tünde és Latzkovits Miklós hallgatók; Font Zsuzsa, Herner János, Kocziszky Éva és Ötvös Péter, a tanszék munkatársai; Gábor Ildikó, Keveházi Katalin, Monok István, Saliga Lászlóné és Varga András könyvtárosok. Egyetemen kívüli munkatársainkat publikációink felsorolásakor mutatjuk be.

² Vállalva a már megjelent beszámolók részbeni ismétlésének vádját is. E beszámolók: Keveházi Katalin: *Aufarbeitung und Publikation von ungarischen Bücherverzeichnissen. = Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte.* 1985. 68—77. Monok István: *A XVI—XVII. század magyarországi olvasmányai. = Csongrád megyei Könyvtáros.* 1985. 15—20.; Uő: *Collection des inventaires des livres des XVI—XVIIe siècles a l'Université Attila József de Szeged. Travaux en cours. = Nouvelles du Livre Ancien.* Nr. 45. 1986. 6.

A feltáró munka alapforrásul a legalább öt könyvet megemlítő feljegyzést tettük, s mi ezt nevezzük könyvjegyzéknek.

Néhány szóban ki kell térni az időhatárok megválasztására. Azt mondhatjuk, hogy a kezdő és záró dátum megválasztásának inkább gyakorlati, mint elvi okai voltak. Történelmi időhatárt nem akartunk választani (pl. lehetett volna a Mohácsi vésztől a Rákóczi szabadságharc bukásáig), kellőképpen indokolható művelődéstörténeti korszakhatárt viszont nem találtunk. Így az 1526 utáni első általunk ismert katalógus éve a mindenkori kezdő dátum. Felső időhatárunk kijelölésekor nem volt szabad megfeledkeznünk arról, hogy a XVIII. század második negyede könyvtártörténetünkben az az időszak, amikor a könyvgyűjtés jellege kezd megváltozni, s elkezdődik egy olyan könyvtárépítési korszak, amikor már nem állíthatjuk, hogy a tulajdonos valamennyi, vagy akár a legtöbb könyvét olvasta; ez pedig egy olyan munkában, amelynek célja egy kor olvasmánykultúrájának feltérképezése, alapvető szempont.³ Ismét a gyakorlati megfontolások döntöttek tehát: tekintve, hogy a mai Magyarország legtöbb területi levéltárának anyaga az 1690-es évekkel kezdődik — a török kiűzése után —, s ha nem akarjuk kihagyni a kutatásból e részeket, akkor kutatnunk kell az első 30–40 év levéltári anyagát; záró dátumunkat tehát 1730 körülre helyeztük.

Az elvégzett és folyamatban lévő munkák. A munkacsoport nagyjából egyetemi hallgatókból alakult, ezért a kutatást irányító tanszék speciális kollégiumokat szervezett számunkra: Holl Béla nyomda-, könyv- és könyvtártörténeti előadásokat, foglalkozásokat tartott; Karácsonyi Béla a latin nyelvet és latin paleográfiát, Vízkelety András és Ötvös Péter a német paleográfiát oktatta. A tanszék közvetlen munkatársai (Keserő Bálint, Balázs Mihály és Ötvös Péter) pedig a két évszázad művelődéstörténeti kérdéseit tárgyaló szemináriumi foglalkozásokat vezettek. Örvedetesnek mondható, hogy a diákok közül évről évre kerülnek ki érdeklődők, akiknek az alapismereteket már az egykori kezdők is át tudják adni.

A már kiadott források feltárását csaknem teljes egészében diák-munkaközösség végezte el. Átnéztük az összes számba vehető folyóiratot és könyvet, amely könyvjegyzék-publikációt tartalmazhat. Közel százféle folyóiratról és sok száz könyvről van szó. Nem állítjuk azonban, hogy befejeztük ezt a munkát, hiszen főleg egyes monográfiák jegyzetanyagában lehetnek olyan rövidebb jegyzékek, amelyek elkerülték figyelmünket. Ugyanígy fontos a határainkon kívüli publikációk magyar könyvtártörténeti szempontú számbavétele is — elsősorban a színvonalas szlovákiai szakirodalomra gondolunk.

A nem kiadott források kutatásában a nagyobb munkát a levéltári források feltárása jelenti. A konkrét kutatás megkezdése előtt elvégeztük az előkészítő munkát, értve ezalatt azt a tájékozódást, hogy az egyes levéltárak milyen összetételű irattalománnyal rendelkeznek, s ebből mi lehet számunkra érdekes. A már publikált források jegyzetanyagából s egyéb irányú kutatási tapasztalatból tudjuk, hogy könyvjegyzékek lehetnek vagyonszeirásokban, végrendeletekben, vagyonekobbzási és eretnekperes irataiban, árvasági ügyek aktái közt, városi jegyzőkönyvek hagyatékoszási ügyirataiban, osztzkodási jegyzőkönyvekben stb. Ha a levéltári fondjegyzékben ilyen irattípusra akadunk, azt kijelöltük, mint átnézendő levéltári egységet. Vannak természetesen olyan források is, melyek kutatása nem tervezhető a mi szempontunkból, amelyek előfordulása, megtalálása alkalmasszerű: például a levéltárak levelezésanyagában fennmaradt könyvjegyzékek, hiszen az ilyen típusú iratokban is lehet szó olvasmányokról, kölcsönzésről stb.

Az előkészítő munkához tartozik a helytörténeti szakirodalom legalább vázlatos megismerése, hiszen a legjobb szándékú levéltáros sem tud segíteni, ha nem tudunk konkrét kérdéseket feltenni.

Ilyen előkészítő munka után kezdtük meg tehát a levéltári kutatást, amely ma is tart. A területi levéltárak anyagának átnézésében előrehaladtunk, s az Országos Levéltár néhány nagy jelentőségű fondját is átvizsgáltuk.

³ Természetesen nem tartjuk abszolút igazságnak az előbbi állítást, hiszen tudunk példákat mondani pro és contra, ám fő tendenciákban gondolkodva mégis igaznak látjuk.

Külön gondot jelent a határainkon kívüli gyűjtemények kutatása. Horvátországban munkánkkal kapcsolatban csupán anyagi természetű gondjaink vannak, s Szlovákiában sincsenek áthághatatlan akadályok. Az erdélyi levéltárak zártsága azonban súlyos nehézséget okoz.

Ki kell emelnünk azt a segítőkézséget, amelyet a hazai gyűjteményekben a levéltárosok, kéziratárosok és könyvtárosok részéről tapasztaltunk; enélkül, munkánk lényegesen rosszabbul állna.

Kézirattári források elsősorban öt forrástípus szolgált:

személyes napló, melyekben található a napló írójának feljegyzései olvasmányélményeiről, elolvasandó könyvekről; omniáriumokban előforduló, könyvekre, azok vásárlására, köttetésére vagy elolvasására, kölcsönadására vonatkozó feljegyzések; egyes szerzetesi közösségek háztörténetében (historia domus) az adományozási részek; iskolai matrikulák könyvtári fejezeteiben ugyancsak az adományozási részek. Olyan elhunyt tudósok kéziratok hagyatéka, akik maguk is foglalkoztak a magyar könyvtártörténettel, vagy publikáltak ilyen forrásokat. Kiemeljük Iványi Béla, Varjú Elemér, Ábel Jenő, Veress Endre, Szádeczky-Kardoss Béla irathagyatékát, amelyek közül különösen nagy értékűek azok, amelyekben elérhetetlen erdélyi levéltári anyag maradt fenn betűhív másolatban.

Az ilyen típusú források feltárásában viszonylag jól állunk, nagy adósságaink az egyes egyházi könyvtárak kéziratgyűjteményeiben vannak.

Könyvtári forrásokon a nyomtatott könyvek kézírásos bejegyzéseit értjük. A mi munkánk szempontjából kétféle bejegyzéstípus forrásértékű: könyvjegyzék és a tulajdonosi jegy (possessorbejegyzés). Az ilyen források kutatását nem mi tervezzük, az ilyen könyvjegyzék-előfordulás alkalmoszerű. Fontos azonban, hogy a kifejezetten a kézírásos bejegyzések gyűjtésére irányuló kutatások, és a mi munkánk összehangolt legyen.

A könyvjegyzékek bibliográfiai nyilvántartása. A könyvjegyzékek bibliográfiai nyilvántartására indítottuk a *Könyvtártörténeti Füzetek* sorozatot. Ebben az egyes jegyzékekről a következő adatokat rögzítettük: 1. a lejegyzés éve; 2. a jegyzék jellege, tehát annak jelzése, hogy milyen típusú forrásban maradt fenn; 3. tételszám, tehát, hogy hány különböző könyvet említ a forrás; a lejegyzés módja, vagyis, hogy a régi könyvek címlírásának mely elemei szerepelnek a jegyzéken; a lejegyzés nyelve; a könyvanyag dominanciája, tehát, hogy milyen szakcsoportokba tartozó könyvek különíthetők el az összeírásban; 4. a publikáció helye, vagy annak jelzése, hogy a jegyzék kiadatlan; 5. melyik levéltárban vagy más gyűjteményben található a jegyzék eredetije, milyen jelzeten, illetve a már publikált jegyzékek esetén az a jelzet, ahonnan azt kiadták. Természetesen törekszünk arra, hogy ez utóbbiak eredetijét is megtaláljuk; számos esetben azonban a jegyzék időközben elpusztult vagy nem hazai gyűjteményből történt a közlés; 6. a tulajdonos neve, életrajzában néhány szavas összefoglalása bibliográfiai utalásokkal; 7. jegyzetbe kerül minden olyan információ, ami a tulajdonos könyvekkel, olvasással kapcsolatos tevékenységéről a jegyzéken kívül birtokunkban van.

A nem publikált és éppen elkezdett nyilvántartásunk ennél lényegesen részletesebb, s alapvetően három részből áll: a tulajdonosra, a gyűjteményre és a jegyzékre vonatkozó adatokat rögzít. A tulajdonos életrajzi adatain túl, annak származását (társadalmi hovatartozását), nemzetiségét, lakóhelyét (terület, helység), iskoláit, foglalkozását is rögzítjük. A gyűjteményről azt, hogy magán, vagy intézményi (és ezen belül milyen) és hol volt (terület, helység). A *jegyzék* jellemzése a legrészletesebb: eredeti, vagy másolat? Ha másolat, akkor korabeli vagy kései, jó vagy rossz? Ki jegyezte le?: a tulajdonos, annak hozzátartozója, hivatalos személy? Kiadott, vagy kiadatlan? Ki adta ki és hol? Hol található az eredeti, vagy hol volt az eredeti? Ki fedezte fel, illetve ki dolgozza fel?

A könyvjegyzékek publikálása. Valamennyi könyvjegyzéket, amely a kutatott korszakból ránkmaradt, szándékunkban áll egyetlen könyvsorozatban közreadni függetlenül attól, hogy az esetleg már többször is megjelent, vagy első közlés. E kötetekben a jegyzékek betűhív olvasatát közöljük a tulajdonos életére, művelődéstörténeti szerepére vonatkozó jegyzetekkel, s az esetlegesen előkerült könyveinek a modern címlírás elveknek megfelelő leírásával. Az egyes könyvjegyzékeket tehát itt még nem oldjuk fel, és a személy- és helységnévmutató pusztán a kiírt nevekre korlátozódik. A sorozat, amelyben az összegyűjtött könyvjegyzékeket folyamatosan közreadjuk: Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (szerk.: Keserű Bálint).

A könyvjegyzékek egyes tételeinek feloldása. A jegyzékek közreadásával párhuzamosan dolgozunk a könyvjegyzékekben általában nagyon hiányosan, hibásan leírt könyvek azonosításán. Ez az azonosítás optimális esetben kiterjed a könyv szerzőjének, a teljes címnek, a kiadás helyének és valószínű évének megállapítására. Természetesen nagyon kevés az optimális eset, s jó feloldásnak kell tartanunk, ha megtudjuk a szerző nevét és a mű címét. A kiadási adatokat csak valószínűsíteni tudjuk néhány editóra, de sok olyan tétellel találkozunk, amikor ez is teljesen reménytelen (szerkönyvek, antik auktorok, vallásalapítók stb.).

Ez a feldolgozó munka lassú; jó kézikönyveket, s még több türelmet kíván. Sokat segít a továbbiakban a számítógép. Segítségét leginkább úgy tudjuk igénybe venni, ha hozzáférhetővé tesszük a gépi keresés számára a két másik nagy, országos könyv- és könyvtártörténeti vállalkozás adatait. E kettő: XV—XVI. századi könyvek hazai könyvtárainkban; és Nyomtatott könyvek kézírásos bejegyzései. Ha ugyanis e három kutatási téma feltárt anyaga megegyező szempontok szerint kerül gépi tárolásra, akkor a könyvjegyzék feloldásakor az első kérdés: van-e olyan könyv a ma is meglévő állományban, amelyben a jegyzéken a tulajdonosnak possessor-bejegyzése található? Így a gép vagy ön maga felold, vagy kiegészíti a jegyzéket (vagy jelzi, hogy nincs előkerült könyv). Éppen ezért dolgoztuk ki a három kutatási irány közös adatbeviteli-formátumát az egyes könyvekre vonatkozóan.

A gépi nyilvántartás megengedte, hogy kiegészítsük az egyes könyvek bibliográfiai leírását a következőkkel: a mű nyelve, a mű tárgya (maximum kilenc tárgyszó adható), a szerző(k) nemzetisége, vallása. Így mivel a ma is meglévő könyvek leírása meglehetősen részletező feltehető a gépnek olyan bonyolult kérdések is, mint például: volt-e 1570 és 1600 közt olyan kolozsvári unitárius polgárasszony, akinek Aristotelész metafizikája bázeli kiadásban volt meg, s azt bőrbbe köttette, kapcsolokkal, metszése pedig aranyozott volt?

Természetesen ahhoz, hogy a gép a fenti kérdésre hosszú keresés után tudjon csak választ adni (mert nagyon sok tételt kell végignéznie) sok időre lesz szükség.

A kumulatív index. A könyvjegyzékek feldolgozása után szeretnénk egy olyan indexet közreadni, amely tartalmazza a feldolgozott jegyzékek időrendes jegyzékét (utalva az *Adattár*-beli helyére), és a könyvtételeket szerzői betűrendben. Mindkét adatsor számozott, s minden egyes könyvjegyzék illetve könyvtétel mellett ott szerepel majd egy számsor, utalva arra, hogy az illető könyvjegyzéken mely könyvek szerepelnek, illetve, hogy az illető könyv melyik könyvjegyzéken szerepel.

Kiadványaink, publikációs terveink. A *Könyvtártörténeti Füzetek* sorozatban az eddig megjelenteken kívül a gyarapodás nyilvántartását, illetve az intézményi könyvtárak bibliográfiai leírását szeretnénk közreadni. Eddigi köteteink:

Magángyűjtemények Magyarországon 1551—1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeállította ... Font Zsuzsa, Herner János, Kokas Károly, Monok István. Szerk. Monok István. Szeged, 1981. (Könyvtártörténeti Füzetek I.) XXIX, 219 p.

Magángyűjtemények Nyugat-Magyarországon 1555—1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeállította ... Herner János, Keveházi Katalin, Kokas Károly segítségével Bariska István, Kovács József László, Ötvös Péter, Tirnitz József. Szerk. Monok István. Szeged, 1982. (Könyvtártörténeti Füzetek II.) XVIII, 161 p.

Magángyűjtemények Magyarországon 1545—1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeállította Herner János, Monok István. Szerk. Herner János. Szeged, 1983. (Könyvtártörténeti Füzetek III.) XX, 172 p.

Magángyűjtemények a királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben 1533—1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeállította Font Zsuzsa, Herner János, Katona Tünde, Keveházi Katalin, Kiss Éva, Kokas Károly, Latzkovits Miklós, Monok István, Rideg László, Varga András. Szerk. Herner János, Monok István. Szeged, 1985. (Könyvtártörténeti Füzetek IV.) XVII, 190 p.

Az *Adattár* XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez sorozatban a már megjelenteken kívül megjelennek a partiumi, nyugat-magyarországi, erdélyi könyvjegyzékek külön-külön kötetekben. Ugyanígy a Rákóczi és a Zrínyi-könyvtár katalógusa is. Szeretnénk sort keríteni Zsámboky János

könyvtárkatalógusának reprint kiadására is. Ehhez még az eddigiekből kimaradó jegyzékeken tartalmazó kötet járul, s természetesen a kiadás közben előkerülő anyagból a pótkötet(ek). Eddigi kötetünk:

A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. Sajtó alá rendezte és a függelékét összeállította Herner János, Monok István. Szeged, 1983. (Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11.) 645 p.

A Derschuam könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. Kísérőtanulmánnyal közreadja Berlász Jenő. Sajtó alá rendezte Keveházi Katalin, Monok István. Munkatárs Varga András. Szeged, 1984. (Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 12.) 343 p.

Die Bibliothek Derschuam. Bücherinventar eines Humanisten in Ungarn. Hrsg. v. Jenő Berlász. Redigiert und das Register zusammengestellt v. Katalin Keveházi, István Monok. Mitarbeiter András Varga. Szeged, 1984. 303 p.

Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533—1657. Sajtó alá rendezte Varga András. Munkatársak Katona Tünde, Magyar Márta, Keveházi Katalin, Monok István. Bp.—Szeged, 1986. (Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13.) IX, 259 p.

Végezetül megemlíttjük, hogy az egyes könyvjegyzékek feldolgozásához általában kötődik egy-egy tanulmány is. Ezek felsorolásától itt eltekintünk.

MONOK ISTVÁN

Egy hasonmás kiadás tanulságai.¹ Nagy várakozással vettük kézbe a *Könyvecse* hasonmás kiadását és annak átiratát tartalmazó kötetet, mellyel az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke és a Magyar Nyelvtudományi Társaság új sorozatot indított, s a Codices Hungarici ritka megjelenése helyett szaporább ütemet ígér.

A bevezető szerint e kötettel egységes elvek alapján szerkesztett sorozat indult, mely 15—16. századi kódexeink hasonmását és párhuzamosan elhelyezett átiratukat teszi közzé. E több tudományág számára fontos bejelentés készített arra bennünket, hogy alaposabban átnézzük a kötetet s észrevételeinket ne csak a sorozat munkálataiban résztvevők, hanem szélesebb nyilvánosság előtt is elmondjuk.

1. A bevezető rövid, lényegretörő, a kézirat leírását tekinti fő feladatának. A dicséret mellett mindössze két, mérettel kapcsolatos észrevételünket kell szóvá tennünk. A fordított méretmegadásból — ha a hasonmás nem szerepelne a kötetben — jogosan következtethetnénk haránt alakú kötetre. A kicsinyítés mértéke nem 20%-os, hanem 13,6%. Ha ugyanis a papírlapok mérete 185 × 135 mm, akkor a 172 mm-es, kötetben szereplő magassághoz az aránypárok alapján nem 116, hanem 125,5 mm-es szélesség kell. A fényképezés során a lapok belső szélén (a gerinc hajlata miatt) ugyan néhány millimétert rövidült a szélesség, de ez többnyire még így is több 120 milliméternél a hasonmásban. Egyébként a lapszéli kicsinyülés csak elvétve érint betűt, azaz a szöveget tekintve figyelmen kívül hagyható.

2. A szövegátírásról

a) Az alapos, gondos átírásban zavaró, hogy a magyar szintagmákban szereplő *rövidítések* feloldatlanul maradtak. A p (pro) rövidítést p-vel hozza az átirat, holott a kéziratban — miként a kéziratosságban másutt is — világosan elkülönül e két rövidítés. (p = per: 32/20, 39/3, 49/11; p = par: 41/3; p = pro: 11/10, 15/7, 17/13, 21/14, 24/4, 47/21, 48/5, 52/13 — vagy ugyan nem hurkolt, de semmiképpen sem vízszintes vonallal: 4/19, 8/17.) Az etc írásakor nem r betű szerepel, hanem a még nyomtatványokban is nagyon gyakori et-et jelölő, az r-hez hasonló jel (2/9, 24/6 — vö. 14.1.). A rövidítéseket a kéziratban szereplő formában igyekszik egyébként az átirat közölni, a latin szintagmákban előforduló jeleket azonban dőlt betűs írással, külön jelölés nélkül feloldja. Kár, hogy ezt nem alkalmazta a magyar szintagmák esetében is.

¹ *Könyvecse a szent apostoloknak méltóságokról.* 1521. Hasonmás és betűhű átirat. Bev. és jegyz. PUSZTAI István. A szövegalkészítést végző munkacsoport (BÁNKI Judit, FODOR Adrienne, KOVÁCS Zsuzsa, KOZMA Sándor) vez. KOROMPAY Klára. Budapest, 1985, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 150 l. (Régi magyar kódexek 1.)

Az olvasó számára egyértelmű volna, hogy a dőlt betűk az eredetiben rövidítések voltak, s a rövidítés módját — ha éppen arra kíváncsi — egy szemmozdulattal ellenőrizhetné. Kétségtelen, hogy csak a nagyon kezdő kutató akad fenn az arab kilencessel jelölt con- (com-) és -us (-os) rövidítések láttán, vagy a nazálist jelölő vonalkán. Mindenesetre valahol magyarázni kellett volna e jeleket, melynek írásmódja egyébként a kötetben sem mindenütt egyforma. Pl. előfordul a kettő együttes alkalmazása egy körre emlékeztető tollvonással leírva (28/21). Az átírók betoldásnak minősítenek rövidítéseket, kitevőként elhelyezett betűket a capitulo (7/12, 7/18, 10/9, 11/14, 11/22, 24/5) és a doctor (13/21) szavakban. A 43/13 sorban szereplő xc (Krisztus-monogram) változatlanul és jegyzet nélkül hagyása a paleográfiában vagy ikonográfiában járatlan olvasót zavarhatja. A kötetben — jóllehet egy sorozat első kötetéről van szó — a rövidítésjelek feloldásáról semmiféle magyarázat nem olvasható.

b) A bevezető utal arra, hogy a *betűvariánsokat*, mivel hangmegkülönböztető szerepük nincsen, nem tüntetik fel az átírók. Csak helyeselni tudjuk ezt az elvet, hisz a (könnyen olvasható) hasonmás az átírat mellett látható. A *kis- és nagybetűk*, valamint az *egybe- és különírás* kérdésében az átírók a betűk relatív nagyságát és a relatív távolságokat mérlegelték bizonytalanság esetén.

Élve a hasonmás nyújtotta lehetőséggel, kipróbáltuk néhány példán, hogy paleográfiai sajátosságok megfigyelése nem nyújt-e egyéb fogódzókat. Megvizsgáltuk az *s* kötőszó és az azt követő szó közti írásmódot, továbbá az *a* és *t* betűk különféle alakjait. Megfigyeléseink közreadásával azt is bizonyítani kívánjuk, hogy a hasonmás alapján hasonló vizsgálatok elvégezhetők.

Az *s* kötőszó és a rákövetkező szó egybe-, ill. különírásáról kigyűjtött adatokat összevetettük az olyan szókezdő *kis* és *nagy s*-sekkel, ahol egyértelmű az egybeírás. Mindössze két esetben kétséges (24/19, 24/6), 27 esetben javasolható az egybeírás. Az átíratban 12 esetben egybeírt, a többiben különírt változat szerepel.

A kigyűjtött *s* kötőszók (dőlt számokkal a kiadvány átíratában is egybeírt esetek):

sugmond	15/20, 23/2, 31/6, 42/11, 43/18, 45/13	Smýt	32/15
sugh mond	4/20, 6/9, 22/12, 24/6(?), 41/15, 45/4	saz	36/3
sýgýal	15/1, 16/21	snemdeh	38/4
sýzom	16/23	snam	38/5
ste	21/5	snem	38/6
smegýs	21/18	seua	38/9
sannal	24/12	Smýg	43/4
Smondeek(?)	24/19	sýsten	43/7
sýngýammaýd	27/5	sbýzonymaýd	51/11

Hasonlítóanyag a kódexből az első két esethez: 32/20, 39/3, 41/3, 41/4, 49/11.

NB. A Jókai-kódex átírója a *kis s* betűt többnyire szintén külön írja. Más a nagy *S* és a *kis s* vonalvezetése, mások a kézmozdulatok írásuknál, de a hasonlító anyag itt is az egybeírást javasolja mindkét esetben. Példák: 16/6, 16/24, 16/25 (az utóbbi két eset teljesen egyező, átírásuk mégis különböző), 21/5, 21/6, 5/17, 22/14. Nagybetűk esetében: 7/23, 12/25, 13/13, 15/12, 15/16, 15/22, 15/26, 16/17, 17/23, 21/25.

Az *a* betű három alapformában szerepel: *a*, *A* és α (alfa). Szó elején mindhárom változat szerepel, másutt csak a *kis a*. A nagy *A* és α kigyűjtése és az előfordulások értékelése alapján úgy tűnik, hogy az α inkább nagy *A*-t jelent. Ellenpéldákat is sorolunk fel. (Az átírásban mindig kisbetűvel szerepel.)

A mondat (gondolati egység) kezdésekor gyakori.

Apostol	47/23, 52/7	α palýn	21/23, 30/9
α postol	tizenhatszor, átírása <i>kis a</i> -val	α nýath	30/11
apostol	gyakran	Akaiban	53/23
Agoston	53/8	Andras	38/5, 53/23
α goston	6/20, 29/4, 47/12	α ndras	35/21
agoston	25/14, 27/21	Albert	52/2
α mburus	13/21	α lbert	50/8, 60/5
α ngýal	13/22	α rhangýal	61/15
α nnal	19/4	α nýazentegház	62/100

A *t* betű előfordulásai: szó belsejében (a kettőzött *t* második betűje kivételével) a betűszár közepétől csak jobb oldalra húzva található a vízszintes vonal. Szókezdesnél ezen kívül előfordul még a betűszárát átszelő, vagy a tetejét érintő, annak jobb és bal oldalára egyaránt kinyúló vízszintes, vagy közel vízszintes vonallal. Ha csak érinti a betűszárát, akkor kevés kivételtől eltekintve a keresztvonalacska jobb oldali része újabb vonallal van áthúzva, mely többé-kevésbé párhuzamos a betű szárával. Azon *t* betűket, amelyekben a vízszintes vonal a betűszár jobb és bal oldalára is kiterjed, megfigyelésünk szerint célszerűbb lett volna nagybetűvel átírni. A τ , τ , *t*, \mathcal{K} kigyűjtött alakok közül mondat (gondolati egység) kezdetén áll: 14/14, 16/22, 24/14, 25/1, 27/7, 35/6, 35/20, 36/21, 44/5, 49/20, 50/5, 63/15. A kurzívval írt, átíratban is nagybetűvel kezdetű alakok esetében a betűk jobb oldali részét átszeli az említett vonalacska. A többi alak névben szerepel: 17/23, 36/8, 54/3, 25/17, 30/4, 37/1, 41/3, 41/14, 42/1, 53/18, 53/24. Csak a jobb oldali vonal van a betűszáron tulajdonnévben: 55/1, 58/16 (= kisbetű).

c) Az átírás során alkalmazott *jelölések* — bár néhány korábbi hasonló kiadványhoz képest egyszerűsödtek — néhol bonyolultnak tűnnek. Pl. a betoldásokat nemcsak hegyes zárójelbe írva találjuk, hanem a betoldás helyének kéziratbeli megjelölését is utánozva. Az átírásnak véleményünk szerint egyik feladata az volna, hogy a különféle területen dolgozó szakemberek kezébe hiteles, idézhető szöveget adjon. Sajnos továbbra is ki-ki saját felfogásában lesz kénytelen idézni.

Nem tanulság nélküli, ha táblázatba foglalva áttekintjük az utóbbi időben kiadott nyelvemlék-átírási elveket és gyakorlatokat. A *Könyvecse* mellett az alábbi kiadványok adatait szerepeltetjük:

Martonfalvay = Török Bálint deákjának, Martonfalvay Imrének naplótöredéke és emlékirata. 1555, 1585. Bp., 1986. Magyar Nyelvtudományi Társaság. (A magyar nyelvtörténet forrásai 1.)

A Codices Hungarici c. sorozatban az Akadémiai Kiadónál jelentek meg:

VIII. Jókai-kódex. XIV—XV. század. 1981.

VII. A Münchener Kódex 1466-ból. 1971.

VI. Cornides-kódex. 1967.

V. Birk-kódex, 1474. 1960.

IV. Példák könyve, 1510. 1960.

Összehasonlító anyagként:

KKSZ = Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata. Tervezet. A Textológiai Munkabizottság megbízásából összeáll. Péter László. Szeged, 1983.

RMKT XVII = Régi magyar költők téra. XVII. század. Bp., Akadémiai Kiadó, 1959-től 12 kötet jelent meg. E sorozat az MTA Irodalomtudományi Intézetében készül.

Meglepő tarkaság! A betűformák átírásában (s, z, r stb.) sem alakult ki egységes gyakorlat. Természetesen nem azt vitatjuk, hogy egy csak szakmai körök számára készült kiadvány esetében fontos követelmény a helyesírási és egyéb sajátosságok feltüntetése. Úgy gondoljuk azonban, hogy a hasonmással együtt (párhuzamosan) kiadott átiratoknak nem lehet feladata az eredeti kézirat utánzása, mert az eredetit mégoly nagy igyekezettel követő átirat sem pótolhatja az eredetit, s ez esetben nem is szerencsés, ha ezt akarja. A táblázatban felsoroltak között olyan furcsa kiadvány is akad, ahol megfogalmazott cél volt, hogy az átirat annyira hű legyen, „mintha a 15. században nyomtatták volna ki” (Münchener Kódex).

Véleményünk szerint a hasonmással együtt megjelentetett átiratokban az olvasó tájékoztatása után célszerű a betűformákat minél jobban közelíteni a ma használatos alakokhoz (a *Könyvecse* átírásában alkalmazott gyakorlat jó megoldást kínál), a rövidítéseket a folytonos olvasást nem zavaró jelöléssel feloldani, a szükségesnek tartott egyedi jelenségeket pedig lap alatt magyarázni. Jó volna, ha az alkalmazott jelölések (pl. zárójelfajták, rövidítések feloldása) legalább a nyelvészek által kiadott átírásokban egységesek volnának, sőt, ha azok egyeznének a szövegkritikai kiadások számára megszokott, s hazánkban is alkalmazott elvekkel.

Az kívánt tájékoztatónak az alábbiakra kellene kiterjednie:

- a betűformák felsorolása, jellemzése, átírási elvei (ha szükséges, indoklással),
- a másoló és a szerkesztő által alkalmazott jelek magyarázata,
- a másoló által alkalmazott rövidítések fajtái, és ha az átiratban nem egyértelmű a — természetesen — jelölt feloldás, vagy kivételes esetről van szó, akkor indoklás,
- egyéb sajátosságok.

3. *A magyar szöveg forrásairól.* Külön kell szólnunk a kötetben közölt idézet- és utalásjegyzékről. Sajnos e jegyzék még a másoló által megjelölt bibliai helyeket is csak esetlegesen tünteti fel és pontosítja. Három tucatnyi bibliai idézetet sikerült rövid idő alatt még kigyűjteni. A közölt jegyzékben 13 esetben hibás a sormegjelölés, vagy a szentírási hely megadása. Az is előfordul, hogy a bevezető és a lelőhelyjegyzék eltérő sorokat ad meg, és egyik sem helyes (17/24—18/9).

Az induló sorozat, a szövegek hozzáférhetősége és a tanulmányozáshoz hasznos hasonmások minden bizonnyal jótékony ösztönző hatást gyakorolnak majd a kutatásra, s ez kódexirodalmunknak a mainál jóval alaposabb feltárásához, értékeléséhez segít hozzá bennünket. Az előttünk álló feladatok egyike éppen a *Könyvecse* latin megfelelőjének, vagy legalább minél több párhuzamos latin szövegnek a felkutatása.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ